

E KORE KOE E NGARO E TŌKU REO RANGATIRA

Te Manawanui Puke

Ka whakapeto ngoi ahau ki te wānanga i ngā tini āhuetanga e kōhuru nei, he patu kino nei, e panoni haere nei, e whakamate nei i tōku reo rangatira! E kaha tōmina nei kia kore rawa ai ia e ngaro. Nā reira, ka tīkina te matū o tēnei kaupapa, ka takitaki haere ai mei kore noa e tūpono ka hīnātore mai he māramatanga, he ihumaneatanga i ēnei kōrero āku.

He maha ngā āhuetanga i huri ai te reo Māori, i patua ai te reo Māori i roto i ngā rautau kua taha ake nei. E mōhio ana tātou ki ngā ture i whakatūria ai hei pēhi i te reo, hei whakawaimeha i te Māori i ngā tau i muri iho o te taenga mai o Pākehā ki tēnei whenua, me tō rātou mōhio anō hoki i tino manawakioire te reo i roto i aua tau rā, kua hua ake ai te kōrero i te Pākehā, e whakahemohemo ana te reo Māori, ā, hei ā kō tonu nei tino kore rawa atu ai. Heoi, i whitawhita tonu mai te ora o te reo. I konei au ka tino māharahara mō te kawenga o te reo i ēnei rā e te hunga matātahi. Ka nui ngā tai āniwhaniwha e kawea nei e tātou mō te oranga tonutanga o te reo. Kua tino huri te ao ināianei, ā kua kaha aro te hunga rangatahi ki ngā āhuetanga o te ao Pākehā, me ōna uaratanga, me ōna wairua kīhai te nuinga e kōrero Māori ana ki te kāinga, otirā ki roto anō hoki i te akomanga Māori! Auē taukiri, ka aroha te reo! He mangere pea ki te kōrero, he whakamā pea ki te whakahua, he whakahīhi rānei ki te whakamahi. Mēnā te reo ka ngaro i tēnei take, ka aha?

Ko te reo te tāhuhu kōrero e ārahi nei i ngā tukunga whakaaro i ēnei rangi. Ko te tāhuhu kōrero a Te Panekiretanga o Te Reo e tū nei hei mātāpono, hei tohutohu anō i te hunga ihupuku e ārita ana ki te piki i ōna auroro, i ōna pīnakitanga, e pēnei ana, “Ko te reo kia tika, ko te reo kia rere, ko te reo kia Māori!” He kupu iti noa nei, āe. Engari inā te hōhonutanga, te tataotanga o ngā whakaaro kei muri i a ia. E kaha aro tonu nei tātou mō te āhua ki tō tātou reo e tino tōmina nei, e inoi nei tātou kia ora tonu mō ngā manomanotau kei mua i te aroaro. He wawata noa iho rānei pea tēnei, he moemoeā kē rānei tēnei e taurangi mai ana, e taea rānei e tātou te whakatutuki? Heoi anō, e ai ki a mātāpuputu mā, ‘wai ka hua, wai ka tohu?’

Kua roa nei te wā e matapakihia ana te kaupapa mō te oranga o te reo, huri i te motu, i tū ai ko Te Taura Whiri i Te Reo; i tū ai ko Te Kōhanga Reo; i tū ai ko Te Wiki o Te Reo Māori me te rā o Te Reo Māori; i tū ai ko Te Māngai Pāho me ngā Reo Irirangi Māori; i tū ai ko Whakaata Māori; me ngā kaupapa whakatairanga i te reo huhua noa. Ahakoa huri ki whea i ēnei rā, kua kitea he rautaki reo Māori i roto i ngā whakahaere, i ngā hapori, i ngā tari kāwanatanga. Kua mārō te haere o ngā mahi whakatairanga reo i te ao tūmatanui..... te tikanga!

Ko te pātai ka whakatōkia ki ō koutou hinengaro, he aha rā tētehi mahi kotahi, ahakoa iti noa nei, ka taea e koe te mahi tōu ake kāinga tūmataiti, hei hāpai i te tāhuhu kōrero i whakapuakina ai i mua tata ake nei mō te tika, mō te rere me te wairua Māori o te reo? Tēnā koa manaakihia tēnei pātai i te tīnaku o whakaaro mō te wā poto nei.

Kāti, e tū nei tēnei mōkai nā te reo Māori ki te whakamānawa i te ikapahitanga e aro mai ana. Nā te reo Māori ahau i tono, nā te reo Māori ahau i karanga. Ka nui te ora o te reo Māori. Taihoa e takahi i te nuku o te whenua ki te poroporoaki i tana tūpāpaku. Kaua tātou e māharahara atu ki a ia. Kei te wāhi tonu ia i takea mai ai. Engari anō tātou, ka nui te māharahara ki a tātou. Ko ngā tatauranga-a-ōrau nei ka tukuna ki ngā tōpito katoa o te motu, otirā, o te ao, kāore e tohu ana i te āhua o te matenga o te reo. Tēnā pōhēhē tēnā! E tohu kē ana i tō mātou ngoikore, i tō mātou māngere ki te whakaputa i te reo kia āwhiowhio ai tana kakara ki aua tōpito katoa. He aha rawa rā te mea e ngaro nei? He aha rawa rā te mea e mate nei? Koinā te pātai.

E whia mano ngā tamariki kua puta ō rātou ihu i Te Kōhanga Reo, nā tātou anō te kaupapa nei i whakatū hei poi poi i ngā kōhungahunga, ana ko Te Reo hei kai mā rātou, rā mai, rā atu, wiki mai, wiki atu. E whia mano atu anō i puta i te teina o tēnā kaupapa, i a Te Kura Kaupapa Māori me tērā hoki o ngā teina, a Wharekura? Te tikanga kua hokowhitu noa atu! Engari kāore te reo e kaha tīkina atu ana e te hunga

nei hei tārai i ō rātou whakaaro. Waihoki, ina tīkina mai, kua kōpakina ki ētehi atu kupu nā iwi kē. Hei whakatauiria noa ake i ēnei kōrero, “Me just kī mai koe”, “So, kāore au i te even māharahara”, “Anyway, he just harawene ia”, “Haere then!” Ka aroha hoki te reo! Me te mea nei kua moe ia ki tētehi Pākehā, anā koinā hei uri kua puta i a māua ki te ao. He rite tonu tō Te Reo Māori rāua ko Ingarihi tākaro tahi, ā, he wā anō ka hoatu e ia ētehi o ōna kākahu hei mau mā Te Reo i raro tonu i tōna korowai. Heoi, ina kuhu atu i ōna kākahu, ko tōna korowai tonu te mea ka mārāma te kitea. E taea ai te pātai ‘e hia ngā huka i tō kapu tī?’ E taea ai hoki te kī, ‘whakakī o koutou motukā ki te penehīni, ka hokona tiakarete ai hei whakatau i ngā tamariki whakakuene’.

E mīharo ana ki ērā o tātou e manawa tītī nei ki te whakataha i ngā kākahu o iwi kē, o reo kē, ka huri kē ai ki te mau i ngā korowai me ngā kākahu o tua whakarere anahe – ka whakakī kē i ō koutou waka ki te hinu, ka hoko āwenewene ai hei whakatau i ngā tamariki whakakuene. Kei a koutou te mahi nui, engari anō, “E kore hoki i te waewae tūtuki, ka pā he upoko pakaru.”

Kāti, he nawe anō kei roto i te puku hei whakaputa ake, e te iwi ngākaunui ki te reo. Kāore au i te mōhio ko ēwhea ngā tauira kikino ake. Ko te whakaranu i te reo Māori me te reo Pākehā ki te rerenga kotahi, ko te tākaikai rānei i te wairua Pākehā ki te kupu Māori? Ko ngā kōrero e mau ana i te korowai Māori, engari he tinana kē kei raro, he wairua kē kei roto i taua tinana. Kia whakatakotohia ake e au ētehi o aua tauira:

He wā ka tīkina te reo e te whaea hei tohutohu i tana tamaiti, ka mea ake:

Ei, kua whakapaipaihia e koe tō rūma, e kō?

Ko tā te tamaiti: Āe, kua!

He wā ka tīkina te reo e te kaiako hei uiui i tana ākongā hou, ka mea ake:

He aha ngā āhuatanga papai o te haere mai ki tēnei kura, e tama?

Ko tā te tamaiti: Ko te hanga hoa hou.

He wā ka tīkina te reo e te tamaiti kia riro i a ia tētehi mea e hiahiatia ana, ka pātai ake:

Māmā, ka taea he āporo koa?!

Ki te tuku tonu tātou i te reo kia kōrero pērāhia e ngā uri whakatupu, he pai ake kia mate te reo! Ki te unuhia e tātou te korowai o Te Reo, kua kore e ātaahua tana hanga. Ko te wairua Māori ahurei tonu tērā ka ngaro. Ka mahue mai ko te anga me te kiri, kāore he kiko! He kōhuru kei te haere, he kōhuru kei te haere.

Na konei ka toko ake te pātai, “Me pēwhea e Māori ake ai te āhua o mātou whakaaro, kia Māori ake ai te āhua o ā mātou kōrero ki a mātou anō?”

Tuatahi, me wānanga i ngā kōrero tuaukiuki i waiho ai i te ao tūroa e te hunga kua takahi noa atu i te ara ki te kāpunipunitanga o ngā wairua. Ko ngā mōteatea ērā, ko ngā whakataukī, pepeha, kupu whakarite, whakapapa, oriori, waiata ērā. Kei roto i ērā pekanga reo ka kitea te āhua o tā te Māori titiro ki tōna ao, ka kitea hoki ngā akoranga i ngana ai rātou ki te tuku iho ki a tātou, te hunga hihīwa. Nanaioe atu ki te aka matua hei hono i ō koutou whakaaro ki ērā o ō tātou tūpuna i takatū i te mata o tēnei whenua i mua i tōna muinga e iwi kē, e whakaaro kē, e reo kē, e uaratanga kē. Tōia mai i inamata hei ārahi i ō hīkoinga ki anamata.

Tuarua, me piri atu ki te hunga e mau tonu nei i a rātou ngā kōrero-o-nehe me ngā whakapapa. Whāia ō rātou tapuwae kia rongō ai ko te kakara o tērā momo, kia iere ki te taringa ngā kōrero tuku iho, kia tangata whenua ai aua kōrero-o-nehe ki roto i te whatumanawa.

Tuatoru, wetewetekina ngā kai o te mārā o Te Reo Māori e whāngaihia atu ana ki ngā waha o ngā kōhungahunga. Whakapaua tō tātou kaha ki reira, kua hua mai ai tētehi whakaturanga hou hei hokowhitu i te reo i roto i ngā tau. Whāia kia tupu ki roto i a rātou te aroha nui me te whakaaro nui atu ki te reo. Ko koe hei tauira, heoi anō tā rātou he tāwhai, he whai i te tauira. Ki te tika tā tātou kawē i te reo, ki te tuku tātou i te reo kia rere i runga i taua tika, ki te whakakāhaku hoki i ngā whakaaro ki te korowai Māori, kātahi tātou ka rongō i te titihawa o te reo e pāorooro ana i ngā parikārangaranga katoa

o te motu, o te ao.

Ko te mōhio ki te rāwekeweke i te reo me te mau tonu o te wairua Māori, o te tika i roto i te rerenga, ahakoa rere ki whea, he tino pūkenga. Ka nui rawa te mihi ki te hunga e taea ana e rātou te pēnei ka mutu, me kaha a Ngai Matatau mā ki te tautāwhi i tēnei momo kaikōrero. Ko ērā e takahi ana, e tūkinō ana, me te kore i aro mai ki ngā tohutohu me pare ki rāhaki, nā te mea ko te mana me te mauri o te kupu, o te reo tonu tēnei e patua nei. Nā tēnei momo kaikōrero i kiriweti rawa atu ai a kauweke mā ki te ‘reo hou’ e kaha nei te puta.

Tēnā kia hoki ake tātou ki taku pātai o mua kia puta ai tātou ki tua o matapaki. He aha rā tētehi mahi kotahi, ahakoa iti noa nei, ka taea e koe te mahi, i tōu ake kāinga tūmataiti, hei hāpai i te tāhuhu kōrero, “Ko te reo kia tika, ko te reo kia rere, ko te reo kia Māori”?

Mā te aha i te tohu i tētehi o ō hoa hei hoa pātuhi reo Māori mōu.

Mā te aha i te tango i tētehi kupu o ‘He Pātaka Kupu’ ka whakairi ai ki runga i te pakitara o tō whare mō te wiki.

Mā te aha i te mātakitaki i Te Karere, i Te Kāea ia rā.

Mā te aha i te rapu akoranga e whanake ai ō pūkenga reo Māori.

Mā te aha i te haere ki te kura reo kotahi i te tau.

Mauri Ora!